

الله أكبر
الله أكبر

باسمه تعالی
تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله
دکتری

دانشکده علوم انسانی

بدینوسیله گواهی می شود خانم / آقای سیروس احمدی نوحدانی در تاریخ ۱۳۹۲/۰۶/۱۸ از رساله دکتری ۲۰ واحدی خود با عنوان: «الگویابی شخصیت سیاسی فضاهای جغرافیایی حایل، مورد مطالعه: ایران» دفاع کرده است. اعضای هیات داوران نسخه نهایی این رساله را از نظر فرم و محتوا بررسی کرده و پذیرش آنرا برای دریافت درجه دکتری تخصصی (Ph.D) تأیید می نمایند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	استاد	دکتر محمد رضا حافظ نیا	۱- استاد راهنما (اصلی)
			۲- استاد راهنما (دوم)
	دانشیار	دکتر پیروز مجتهدزاده	۳- استاد مشاور (اول)
	استاد	دکتر برنارد هورکاد	۴- استاد مشاور (دوم)
	استادیار	دکتر سید مسعود موسوی شفايي	۵- استاد ناظر (داخلی)
	دانشیار استاد	دکتر سید یحیی رحیم صفوی	۶- استاد ناظر (داخلی)
	استاد	دکتر محمد حسین پاپلی یزدی	۷- استاد ناظر (داخلی)
	استادیار	دکتر مراد کاویانی	۸- استاد ناظر (خارجی)
	دانشیار	دکتر حمیدرضا محمدی	۹- استاد ناظر (خارجی)
	دانشیار	دکتر سید مسعود موسوی شفايي	۱۰- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آیین‌نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب **سیروس احمدی نوحدانی** دانشجوی رشته **جغرافیای سیاسی** ورودی سال تحصیلی ۱۳۸۷ مقطع **دکترای دانشکده علوم انسانی** متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته‌های علمی مستخرج از پایان‌نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آیین‌نامه فوق به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا:

تاریخ: شهریور ۱۳۹۲

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل رساله دکتری نگارنده در رشته جغرافیای سیاسی است که در سال ۱۳۹۲ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر محمدرضا حافظنیا و مشاوره جناب آقای دکتر پیروز مجتهدزاده و مشاوره جناب آقای دکتر برنارد هورکاد از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

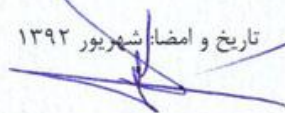
ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب سیروس احمدی نوحدانی دانشجوی رشته جغرافیای سیاسی مقطع دکترا تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: سیروس احمدی نوحدانی

تاریخ و امضا: شهریور ۱۳۹۲

دانشکده علوم انسانی
رساله دکتری در رشته: جغرافیای سیاسی

الگویابی شخصیت سیاسی فضاهاى جغرافیایی حایل،
مورد مطالعه: ایران

سیروس احمدی نوحدانی

استاد راهنما:

دکتر محمدرضا حافظنیا

اساتید مشاور:

دکتر پیروز مجتهدزاده

دکتر برنارد هورکاد

شهریور ۱۳۹۲

تقدیم به اسطوره عشق، ذات هستی

به زیبایی، صداقت، کنه هستی

به آنکه با جهان در صلح و آشتی است

به بدخواه و مخالف هرکه هستی

(سیروس احمدی)

تقدیم به:

مادرم، دریای بی کران فداکاری و عشق،

پدر مرحوم مظهر بخشش و گشاد دستی،

همسرم به صمیمیت باران، امیدبخش چو آیه‌های قرآن،

پسرانم به استواری کوه، امواج خروشان هستی.

تقدیم به کسانی که عقل را چراغ علم ساخته و با معرفت، عشق را در وجود دیگران دمیدند.

تقدیم به همه شهدای راه آزادی

و

تقدیم به آنان که هیچ چیز تقدیمشان نشده

سپاس و قدردانی

«و یزکیههم و یعلمهم الكتاب و الحکمه» (سوره جمعه آیه ۲)

سپاس بی‌کران پروردگار یکتا را که هستی‌مان بخشید و به راه علم و دانش رهنمونمان شد و به همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه چینی از علم و معرفت را روزیمان ساخت.

نمی‌توانم معنایی بالاتر از سپاس و تشکر بر زبان جاری سازم و سپاس خود را در وصف معلمین و استادان خویش از نخستین روزهایی که آموختن آغاز نمودم را آشکار نمایم، که هر چه گویم و سراپیم، کم گفته‌ام.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم مراتب سپاس و قدردانی خود را از همه کسانی که به هر گونه در نگارش این رساله از ابتدا تا انتها مرا یاری نمودند به محضرشان ابراز دارم:

از استاد راهنمای بزرگوار جناب آقای دکتر محمدرضا حافظ‌نیا که با راهنمایی‌های مدبرانه خود مراحل دشوار این پژوهش را برایم آسان نمود.

از اساتید محترم مشاور جناب آقای دکتر پیروز مجتهدزاده و جناب آقای دکتر برنارد هورکاد که در هر شرایطی مرا از راهنمایی‌ها و نظرهای ارزشمند خود بهره‌مند ساختند.

از اساتید محترم هیأت داوران جناب آقای دکتر محمد حسین پاپلی یزدی، جناب آقای دکتر سید یحیی رحیم صفوی، جناب آقای دکتر مسعود موسوی شفایی، جناب آقای دکتر مراد کاویانی راد، جناب آقای دکتر محمدی که زحمت داوری رساله را برعهده گرفتند و از نظرهای ارزشمندشان بهره‌بردم.

از همسر بزرگوارم که در سخت‌ترین مراحل همراهم بود و زمینه آرامش را در زندگی برایم فراهم ساخت و نیز از فرزندانم که با صبر و بردباری مشکلات این سالها را تحمل نموده و خود نیز در راه علم گام برمی‌دارند.

از دوست گرانقدرم جناب آقای ابولفضل کوندی کاتب که در انجام برخی امور رساله مرا یاری رساند.

از کتابخانه دانشگاه تربیت مدرس، از مراکزی مانند دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل وزارت امور خارجه، کتابخانه دانشگاه تهران، کتابخانه ملی و مرکز اسناد ملی ایران، معاونت پژوهشی دانشگاه تربیت مدرس، مسئولین و کارکنان دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، مدیر، اساتید و همکاران گروه جغرافیای دانشگاه تربیت مدرس و از همه دیگر عزیزانی که به هرنحو در انجام این رساله نقشی داشتند کمال سپاسگذاری و قدردانی را دارم.

سیروس احمدی نوحدانی

شهریور ۱۳۹۲

چکیده

برخی از نقاط ناآرام سیاسی روی کره زمین به عنوان حایل میان قدرتهای بزرگتر عمل کرده‌اند. قدرتهای برتر جهانی یا منطقه‌ای برای جلوگیری از احتمال تماس و درگیری مستقیم با رقیب خود، در مناطقی خاص اقدام به تشکیل کشورهای حایل کردند و با توافقات گاه دو جانبه با رقیب خود، متعهد می‌شدند تا هیچیک از قدرتها به این فضا وارد نشود و یا آن را به تصرف خود در نیاورد. در الگوی رقابت قدرتهای حایل‌ساز، فضای جغرافیایی آنان از یکدیگر جداست. میان این دو، فضایی وجود دارد که فضای خلاء نامیده می‌شود. یعنی یک فضای جغرافیایی کم قدرت. مرزهای ژئوپلیتیک این دو قدرت نباید با هم تماس جغرافیایی داشته باشد زیرا در صورت تماس مرزها، امکان درگیری بالا می‌رود. لذا فضای جغرافیایی دچار خلاء یا ضعف قدرت در میان دو قدرت «فضای حایل» می‌شود.

در این پژوهش، ضمن ارائه تعریفی جدید از فضای حایل، روند شکل‌گیری حایلها (شامل چرایی-چهار متغیر- و چگونگی- دو متغیر)، ویژگیها (شامل ۱۲ متغیر) و کارکردهای حایلها در دو بعد خارجی (شامل پنج متغیر) و داخلی (در دو سطح حکومتی با ۹ متغیر و سطح مردمی با هشت متغیر) شناسایی و ارزیابی شد. همه متغیرها ابتدا در مورد فضاهای حایل و سپس در مورد خاص ایران مطالعه کتابخانه‌ای شد سپس متغیرها به ارزیابی متخصصین داخلی و خارجی سپرده شد و نتایج بدست آمده با روشهای آماری و استفاده از نرم افزار SPSS مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفت.

نتایج به دست آمده در پژوهش نشان داد حایلها قربانی رقابت قدرتهای برتر هستند و خود کشور حایل نقش چندانی در حایل شدن خود ایفا نمی‌کند بلکه عوامل جغرافیایی و ژئوپلیتیک هستند که سرنوشت حایل بودن را برآن تحمیل می‌کنند. طی دو قرن گذشته الگوی رقابت ژئوپلیتیکی قدرتهای درجه یک در مقیاس جهانی همواره در سطح ملی و در فضای ایران انعکاس داشته است یعنی وضعیت سیاسی داخلی ایران انعکاسی از الگوی رقابت در سطح جهانی و گلوبال بوده است.

قرار گرفتن ایران در موقعیت حایلی و گوناگونی در ویژگیها و کارکردهای آن پیامدهای متفاوت و بغرنجی در دو سده گذشته برای کشور در پی داشته است. به لحاظ سیاسی، حکومت در ایران با آسیبهای بالایی مواجه شد و در روند توسعه و تصمیم‌گیری و تدوین استراتژی‌های ملی با مشکلات و برخوردهای متضاد از سوی قدرتها مواجه بوده است.

واژگان کلیدی: فضا، جغرافیا، فضای حایل، رقابت، ژئوپلیتیک، ایران.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
د.....	فهرست جدولها.....
و.....	فهرست نمودارها.....
ز.....	فهرست نقشه‌ها.....
	فصل اول : مقدمه
۲.....	۱- تعریف و بیان مسأله.....
۱۰.....	۲- پرسشهای پژوهش.....
۱۰.....	۳- فرضیات پژوهش.....
۱۱.....	۴- چهارچوب نظری و مفهومی پژوهش.....
۱۲.....	۵- اهداف و کاربردهای پژوهش.....
۱۲.....	۶- پیشینه پژوهش (مرور و نقد تحقیقات گذشته).....
	فصل دوم: مبانی نظری پژوهش
۱۶.....	۱- مبانی نظری.....
۱۹.....	۲- قدرت در نظریه‌های روابط بین الملل، جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک.....
۱۹.....	۲-۱- قدرت در نظریه‌های روابط بین الملل.....
۲۱.....	۲-۲- قدرت در نظریه‌های جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک.....
۲۴.....	۳- بازی بزرگ.....
۲۵.....	۴- قدرتهای کوچک.....
۲۶.....	۵- مفهوم فضای جغرافیایی حایل.....
۲۶.....	۵-۱- انواع حایلهها.....

۲۸	۵-۲- تاریخچه حایلهها.....
۳۰	۵-۳- تعریفهای کشور حایل.....
۳۴	۵-۴- نتیجه گیری از تعاریف.....
۳۵	۵-۵- تعریف نگارندگان از فضای حایل.....
۳۶	۶- ساختار فضاهای حایل.....
۳۶	۶-۱- روند شکل گیری فضای حایل.....
۴۸	۶-۲- ویژگیهای فضاهای حایل.....
۷۵	۶-۳- کارکردهای فضاهای حایل.....
۹۲	۷- شبه حایل و تفاوت آن با حایل.....
۹۴	۸- روشهای تغییر وضعیت حایل.....
۹۷	فصل سوم: روش پژوهش.....
۹۸	۱- آزمونهای مورد استفاده.....
۱۰۰	۲- جامعه آماری و تعداد نمونهها.....
۱۰۲	۳- یافته‌های میدانی.....
۱۱۰	سنجش و طبقه‌بندی گویه‌ها با استفاده از داده‌های آماری و نظرات کارشناسان.....
۱۱۴	فصل چهارم: محیط شناسی پژوهش.....
۱۱۶	۱- کشور ایران و علل وجودی و بقای آن.....
۱۲۲	ارزشهای جغرافیایی و ژئوپلیتیک ایران.....
۱۲۶	۲- بررسی روند تحولات تاریخی ایران.....
۱۳۱	دورانهای مهم دو سده اخیر تاریخ ایران.....

۱۴۸	فصل پنجم: یافته‌های پژوهش
۱۴۹	الف- یافته‌های کتابخانه‌ای
۱۴۹	یافته‌های مربوط به فرضیه اول
۱۵۴	یافته‌های مربوط به فرضیه دوم
۱۷۱	یافته‌های مربوط به فرضیه سوم
۱۷۵	یافته‌های مربوط به فرضیه چهارم
۱۸۹	ب- یافته‌های میدانی
۱۹۸	۱- سنجش و طبقه‌بندی گویه‌ها با استفاده از داده‌های آماری و نظرات کارشناسان
	۲- مقایسه تطبیقی بین میانگین‌های داده‌های دو دسته اصلی متغیرها:
۲۰۲	«فضاهای حایل» و «وضعیت حایل ایران»
۲۰۸	فصل ششم: تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری
۲۰۹	ارزیابی فرضیات پژوهش
۲۱۰	۱- ارزیابی فرضیه اول
۲۱۳	۲- ارزیابی فرضیه دوم
۲۲۳	۳- ارزیابی فرضیه سوم
۲۲۸	۴- ارزیابی فرضیه چهارم
۲۳۷	نتیجه‌گیری
۲۴۵	بحث پایانی
۲۴۸	وضعیت کنونی ایران
۲۵۱	پیشنهادها

فهرست منابع.....۲۵۲

فهرست جدولها

عنوان	صفحه
جدول ۱: فهرست کشورهای حایل در قرن بیستم	۶
جدول ۲: حوزه تخصصی پاسخ دهندگان به پرسشنامه	۱۰۱
جدول ۳: رتبه علمی پاسخ دهندگان به پرسشنامه	۱۰۱
جدول ۴: درصد ملیت و جنسیت پاسخ دهندگان به پرسشنامه	۱۰۲
جدول ۵: سن پاسخ دهندگان به پرسشنامه	۱۰۲
جدول ۶: توزیع فراوانی پرسش‌های مربوط به فضاهای حایل	۱۰۳
جدول ۷: نتایج حاصل از آزمون پرسش‌های مربوط به فضاهای حایل به صورت تک‌به‌تک و به کمک آزمون T تک نمونه‌ای	۱۰۷
جدول ۸: آزمون کلاستر در مورد حد میانی میانگین‌های بدست آمده روند شکل‌گیری فضاهای حایل	۱۱۰
جدول ۹: رده‌بندی روند شکل‌گیری فضاهای حایل به ترتیب اهمیت	۱۱۰
جدول ۱۰: آزمون کلاستر در مورد حد میانی میانگین‌های بدست آمده ویژگیهای فضاهای حایل	۱۱۱
جدول ۱۱: رده‌بندی ویژگی‌های فضاهای حایل به ترتیب اهمیت	۱۱۱
جدول ۱۲: آزمون کلاستر در مورد حد میانی میانگین‌های به دست آمده کارکردهای فضاهای حایل	۱۱۲
جدول ۱۳: رده‌بندی کارکردهای فضاهای حایل به ترتیب اهمیت	۱۱۲
جدول ۱۴: طول خطوط مرزی ایران	۱۱۸
جدول ۱۵: ویژگی‌های کلی جمعیت ایران در سرشماری‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵	۱۲۱
جدول ۱۶: دورانه‌های مهم دو سده اخیر تاریخ ایران	۱۴۶
جدول ۱۷: درصد و توزیع فراوانی نسبی پرسش‌های مربوط به وضعیت حایل ایران	۱۸۹
جدول ۱۸: نتایج حاصل از آزمون پرسش‌های مربوط به «وضعیت حایل ایران» به صورت تک‌به‌تک و به کمک آزمون T تک نمونه‌ای	۱۹۵
جدول ۱۹: حد میانی میانگین‌های روند شکل‌گیری وضعیت حایل ایران	۱۹۹
جدول ۲۰: رده‌بندی روند شکل‌گیری وضعیت حایل ایران به ترتیب اهمیت	۱۹۹

- جدول ۲۱- آزمون کلاستر در مورد حد میانی میانگین‌های بدست آمده
- از ویژگی‌های وضعیت حایل ایران..... ۲۰۰
- جدول ۲۲: رده‌بندی ویژگی‌های وضعیت حایل ایران به ترتیب اهمیت..... ۲۰۰
- جدول ۲۳: حد میانی میانگین‌های کارکردهای وضعیت حایل ایران..... ۲۰۱
- جدول ۲۴: رده‌بندی کارکردهای وضعیت حایل ایران به ترتیب اهمیت..... ۲۰۱
- جدول ۲۵: مقایسه تطبیقی میانگین‌های مفهوم نظری روند شکل‌گیری
«فضاهای حایل» و «وضعیت حایل ایران»..... ۲۰۳
- جدول ۲۶: مقایسه تطبیقی میانگین ویژگی‌های «فضاهای حایل» و
«وضعیت حایل ایران» از دید کارشناسان..... ۲۰۴
- جدول ۲۷: مقایسه تطبیقی میانگین کارکردهای «فضاهای حایل» و
«وضعیت حایل ایران» از دید کارشناسان..... ۲۰۵
- جدول ۲۸: حد میانی میانگین‌های روند شکل‌گیری فضای حایل ایران..... ۲۱۲
- جدول ۲۹: رده‌بندی روند شکل‌گیری فضای حایل ایران به ترتیب اهمیت..... ۲۱۲
- جدول ۳۰: آزمون کلاستر در مورد حد میانی میانگین‌های بدست آمده
- از ویژگی‌های فضای حایل ایران..... ۲۲۲
- جدول ۳۱: رده‌بندی ویژگی‌های فضای حایل ایران به ترتیب اهمیت..... ۲۲۲
- جدول ۳۲: آزمون کلاستر در مورد حد میانی میانگین‌های بدست آمده
- از کارکردهای خارجی فضای حایل ایران..... ۲۲۷
- جدول ۳۳: رده‌بندی کارکردهای خارجی وضعیت حایل ایران به ترتیب اهمیت..... ۲۲۷
- جدول ۳۴: حد میانی میانگین‌های کارکردهای داخلی وضعیت حایل ایران..... ۲۳۶
- جدول ۳۵: رده‌بندی کارکردهای داخلی وضعیت حایل ایران به ترتیب اهمیت..... ۲۳۷

فهرست نمودارها

عنوان

صفحه

نمودار ۱: الگوی اولیه فضای حایل	۳
نمودار ۲: الگوی نظری و مفهومی پژوهش	۱۱
نمودار ۳: الگوی رقابت در فضای حایل	۳۵
نمودار ۴: رقابت چند سطحی قدرتها در فضای حایل لبنان	۳۸
نمودار ۵: روند شکل گیری فضای حایل	۴۷
نمودار ۶: کامبوج در میان چند قدرت	۷۰
نمودار ۷: ویژگیهای فضاهاى حایل	۷۵
نمودار ۸: وضعیت حایل میان دو قدرت حایل ساز	۸۱
نمودار ۹: کارکردهای فضاهاى حایل	۹۱
نمودار ۱۰: روشهای تغییر وضعیت حایل	۹۶
نمودار ۱۱: الگوی فضای حایل	۲۵۰

فهرست نقشه ها

صفحه	عنوان
۹	نقشه ۱: کشورهای حایل قرن بیستم.....
۱۲۳	نقشه ۲: هارتلند نفت و تهدیدات بین المللی جنگ در خاورمیانه.....
۱۲۴	نقشه ۳: مناطق ژئوپلیتیکی پیرامون ایران.....
۱۲۶	نقشه ۴: تنوع قومی ایران.....
	نقشه ۵: ایران در بازی بزرگ و تقسیم ایران به سه منطقه در
۱۳۳	قرارداد ۱۹۰۷ روسیه-بریتانیا.....

فصل اول

مقدمه و بیان مسأله

۱- تعریف و بیان مسأله

با وجود اینکه اصطلاح کشور حایل به میزان زیادی در متون گوناگون مورد استفاده قرار می‌گیرد، اما به این مسأله به طور علمی پرداخته نشده است و اینکه فضای حایل چیست و چه تعریفی می‌توان از آن ارائه داد هنوز به طور علمی و در یک پژوهش دانشگاهی مورد بررسی قرار نگرفته است.

«از زمان شکل‌گیری مفهوم کشور در تاریخ ثبت شده حیات بشر، برخی کشورها نقش کشورهای حایل را ایفا کرده‌اند. البته کجایی و چرایی مطرح شدن این مفهوم، در حیطه کاری رشته جغرافیا است اما برخی جغرافیدانها آثاری را منتشر کرده‌اند که به طور موردی به برخی از کشورها اختصاص داشته‌اند. بیشترین مراجع پژوهشی جغرافیایی حاوی بحثهای مختصری مانند مطالعات مرزی بوده‌اند» (Chay, 1986:11). به دلیل ماهیت سرزمینی مفهوم فضای حایل و حتی کشور حایل، بررسی مفهوم حایل در حوزه کاری جغرافیدانها بویژه جغرافیدانهای سیاسی است.

درک و برداشت ما از کشور حایل وابسته به شناخت ما از مفهوم «کشور» می‌باشد. از نظر جغرافیدانها کشورها چیزی فراتر از بخشهایی از سطح زمینهایی هستند که بشر در آنها شیوه‌های زندگی یا فرهنگی را پدید آورده است و ممکن است به فرهنگ همسایگان شباهت داشته یا نداشته باشد. درک اینکه منظور از کشور تنها مردم آن سرزمین نیست بلکه سرزمین با تمام متعلقات همگون آن است اهمیت بسیاری دارد. این عرصه تعمیم یافته و حتی حوزه‌های حاشیه‌ای ناهمگون را هم فرا می‌گیرد.

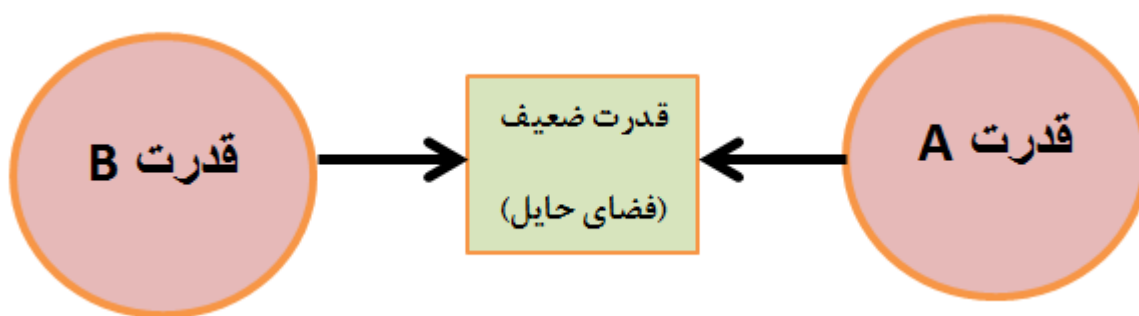
اگرچه همه کشورها از سرزمین و جمعیت برخوردارند، ولی جغرافیدانها سرزمین را چیزی فراتر از یک قطعه ملک یا سرزمینی که در اشغال افراد همگون قرار دارد، می‌دانند. یک منطقه به خودی خود کشور نمی‌شود به ویژه اگر تعریف کشور را «سرزمینی بدانیم که مردم در آن زندگی می‌کنند و با فعل و انفعالات خویش ارزش افزوده‌ای برای آن سرزمین ایجاد می‌نمایند» (Ibid.12). در راستای این استدلال، ژان گاتمن به تعریف سرزمین و کشور پرداخته و آن را مفهومی معرفی می‌کند که «از فضا برخوردار است و شبکه‌هایی از مناطق را در خود جای می‌دهد؛ این فضا به‌سان واحدی در سازمان سیاسی، روابطی را بین جامعه و سکنه از یک سو و جامعه و همسایگان آن از سوی دیگر حداقل برای مدتی خاص برقرار می‌کند (Mathisen, 1971). لذا اجزای هر کشور عبارتند از سرزمین و جامعه انسانی که دولتی مستقل را برای اشغال و اعمال حاکمیت بر آن سرزمین سازماندهی کرده‌اند.

کشور را می‌توان پدیده‌ای سیاسی - جغرافیایی تعریف کرد که روابط آن با دیگر کشورها مبتنی بر حاکمیت مردم خود بر سرزمین است (Partem, 1983). در این راستا، موقعیت نقش عمده‌ای در

وضعیت حایل دارد. در سطح جهانی دو بازیگر و قدرت جهانی وجود داشته است. این دو قدرت برتر برای کنترل جهان و مناطق ژئوپلیتیکی در مقیاس جهانی رقابت کرده و می‌کنند. این دو قدرت در فضای جهانی (گلوبال) یا منطقه‌ای با هم رقابت می‌کنند. آنها بدنبال هدف بسیط یعنی فرمانروایی و نفوذ بر فضای جغرافیایی هستند.

در الگوی رقابت این دو قدرت، فضای جغرافیایی اینها از یکدیگر جداست. میان این دو، فضایی وجود دارد که فضای خلاء نامیده می‌شود. یعنی یک فضای جغرافیایی کم قدرت.

نمودار ۱: الگوی اولیه فضای حایل

مرزهای ژئوپلیتیک این دو قدرت نباید با هم تماس جغرافیایی داشته باشد زیرا در صورت تماس مرزها، امکان درگیری بالا می‌رود

دو قدرت برتر نسبت به این فضا بسیار حساس می‌شوند و کاملاً عمل یکدیگر را نسبت به این فضا پایش می‌کنند. با هر قدم و عمل رقیب بلافاصله واکنش نشان می‌دهند و این فضای حایل تبدیل به فضای کنترل، مراقبت و هشیاری می‌شود.

فضای حایل به دلیل ضعف نمی‌تواند از خود مراقبت نموده و یا خود را واکسینه کند. آنچه که مانع فروپاشی این فضا می‌شود، کنش و رقابت دو قدرت برتر است که یکدیگر را پس می‌زنند. ممکن است فضای حایل نقش ضعیفی ایفا کند اما نقش تعیین کننده نخواهد داشت. دو قدرت برتر در فضای حایل بدنبال استخدام و به کارگیری یار و همراه هستند. آنها عناصر تیم خود را ساماندهی می‌کنند. حتی ممکن است تیم با خبر نباشد که ابزار دست قدرت برتر است و یا حتی از این امر نفرت داشته باشد. سعی می‌شود اعضای تیم از شهروندان همین فضای حایل برگزیده شود.

در چنین فضایی قدرتهای برتر در همه حالات رفتار و کنش قدرت رقیب را پایش و مراقبت می‌کنند و نسبت به هر اقدام رقیب عکس العمل نشان می‌دهد.

«ایران در دو قرن گذشته موقعیت حایل داشته است. دو قدرت ثابت در دو طرف ایران وجود داشته است. قدرت بری در شمال و قدرت بحری در جنوب. این دو قدرت دائم با هم در حال رقابت بوده‌اند. همیشه این بازیگران جهانی، تیم خود را در ایران شکل داده‌اند» (حافظ نیا، ۱۳۸۸: ۵).

در دو دهه اخیر این الگو به طور مستمر تکرار شده است و تا زمانی که ایران در راه توسعه و قدرت و افزایش وزن ژئوپلیتیکی گام بر ندارد، این الگو همچنان تکرار خواهد شد.

«معمولاً در فضاهای حایل دو قدرت رقابت می‌کنند تا حکومت را در حوزه اتحاد، همکاری، نفوذ و... خود قرار دهند. گاه قدرت ضعیف را تحت نفوذ مستقیم خود قرار می‌دهند و حکومت در اختیار یکی از دو قدرت قرار می‌گیرد.» (همان: ۶).

طی دو قرن گذشته الگوی رقابت ژئوپلیتیکی در مقیاس جهانی و گلوبال همواره در سطح ملی و در فضای ایران انعکاس داشته است یعنی وضعیت سیاسی داخلی ایران انعکاسی از الگوی رقابت در سطح جهانی و گلوبال بوده است. در جهان فضاهای حایل وجود دارد. باید تعریفی از فضاهای حایل و کشورهای حایل ارائه داد. به نظر توماس راس در میان بیش از ۲۰۰ کشور مستقل جهان امروز، حداقل ۳۲ کشور برهه‌ای از تاریخ را به عنوان یک کشور حایل تجربه کرده‌اند (Ross, 1986:20) و جالب اینکه بیشتر آنها نیز در اوراسیا جای داشته‌اند. سرزمینهای آنها مملو از کوهستان، فلاتها، باتلاقها و سایر عوامل جغرافیایی بازدارنده بوده‌اند.

وجود و حیات حایل به فضای نفوذ دو یا چند قدرت سیاسی یا نظامی وابسته است که با هم رقابت نزدیک دارند. کشورهای حایل را عموماً کشورهای کوچکی می‌دانند ولی از نظر جغرافیایی صرف الزاماً کوچک نیستند. کشورهایی که از نظر وسعت و جمعیت، متوسط یا بزرگ هستند هم ممکن است حایل باشند (در این وضعیت باید نسبت به همسایگان قدرتمند خود در موقعیت ضعیف‌تری قرار داشته باشند). توماس روس محقق آمریکایی معتقد است پتانسیل حایل بودن یک سرزمین در کنار موقعیت آن که بین دو یا چند قدرت رقیب واقع شده با عوامل جغرافیایی زیر، تقویت می‌گردد:

- وجود محیطهای طبیعی ناملازم در این سرزمین (مثل کوهستان، عوارض ناهموار طبیعی، بیابان و کویر، مردابها، باتلاقها و غیره)؛ وجود راهها و جاده‌های حمل و نقل بین‌المللی با اهمیت استراتژیک؛ وجود مناطق مستعد برای مبادلات فرهنگی یا زد و خورد بین مردم این سرزمین البته این عوامل به هم وابستگی دارند و اغلب به طور هم زمان در ایجاد ویژگیهای حایل برای یک منطقه اثر می‌گذارند (Ibid.14).

نخبگان سیاسی کشورهای حایل و شبه حایل اغلب بر اساس استراتژیهای سیاست خارجی کشورهای